

*Исакбаева З.Т.*

**ЖАКШЫЛЫК КАТЕГОРИЯСЫ Ч. АЙТМАТОВДУН РОМАНДАРЫНДА**

*Исакбаева З.Т.*

**ОТРАЖЕНИЕ КАТЕГОРИИ ДОБРА В РОМАНАХ Ч. АЙТМАТОВА**

*Z.T. Isakbaeva*

**GOOD NOVELS INCLUDING AITMATOV**

УДК:377:59.8

*Бул макалада Ч. Айтматовдун романдарында жакшылык категориясынын чагылтылышы жөнүндө айтылат.*

*В данной статье говорится об отражении категории Добра в романах Ч. Айтматова.*

*This article tells about the reflection of the category of the Good in the novels Including Aitmatov.*

Эзелки убактан бери эле адам баласы «Жакшылык деген эмне?» деген суроону астыга коюп келген. Даанышман элибиз да илгертен жакшылыкка көңүл бөлүп, аны макалдарында көп чагылткан. Мисалы, «Жакшылыгын алса – үт, жамандыгын алса – жут», «Эрге кылган жакшылык жерде калбайт» [1.1.] деп, табиятта да, адам коомунда да жакшылык чоң орун ээлерин билдиришкен.

Байыркы китептерде да Жакшылыкка зор маани берилет. Байыркы индиялык «Брихадараньяка упанишада» эмгегинде: «Жакшылык кылган жакшы, жамандык кылган жаман болот. Ал таза иштин арты менен таза, жаман иштин арты менен жаман болот», – деп айтылат [2.1, 125-б.]. Байыркы кытайлык акылмандар «Жек көрүүгө жакшылык менен жооп кылуу керек», – деп насаатташат [3.1, 133-б.]. Байыркы грек философу Антисфен «Жакшылык сулуу, жамандык серт», – деп жар салат [4.1, 235-б.]. Рене Декарт жакшылыктын реалдуу экенин эч күмөн санабайт: «...дүйнөдө куру десе аз-маз жакшылыгы болбогон реалдуу нерселер жок» [5.1, 279-б.]. Бенедикт Спиноза «Жакшылык деп мен, биз алибетте, билгендей, бизге пайдалуу нерселерди түшүнөм», – дейт [6.1, 524-б.]. Ошентип, Жакшылык маселеси адамзаттын турмушунда ар дайым орчундуу мааниге ээ болуп келген. Аны менен эле тим болбой, Жакшылык проблемасы дамамат көркөм өнөр туундуларынан орун алып турган.

Орус философу Л.Н.Столович «...жакшылык – бул адептик баалуулук» деп белгилейт [7.1, 6-б.]. Демек, Жакшылык – адептик маданиятка, этикага тийиштүү кубулуш. Дал адептик маданиятта гумандуулуктун, адамгерчиликтин ишке ашуусу Жакшылык катары – бийик адептик баалуулук катары аңдалып-туюлат.

Башка адептик баалуулуктар Жакшылык менен баалуулук катары жөн гана байланышпастан, дээрлик баары (жок дегенде негизгилери) аны адамдар арасындагы өзгөчө мамиле катары ачышат. Адептүү болуу – бул баарынан мурда жакшы болуу, б.а. жакшылыкка багытталган (каалоо-тилегинде да, иш-аракетинде да) болуу. Жакшылык кылууну каалаган жана жасаган адам эмес, аны өзүнүн башка адамдарга мамилесинде ишке ашырган адам жакшы, изги. Жакшылык чынчылдык, жоопкерчиликтүүлүк, тартиптүүлүк, кайрымдуулук, абийрүүдүүлүк аркылуу ишке аша алат.

Эң бир жалпы түрдө жакшылык – бул адам менен коомдун денелик жана руханий жашоосун сактоого жана

өнүктүрүүгө көмөктөшкөндүн баарысы. Ал эми бул эмне экени – мезгилге, орунга, цивилизациянын жана маданияттын өзгөчөлүктөрүнө ылайык ачылат, анткени жакшылыктын көрүнүү формалары менен анын модификациялары өзгөрмөлүү.

Жакшылык өзүнүн каалаган модификациясында маанилүү жана пайдалуу болот. Биринчиден, ал кимге карата ишке ашырылып жатса, ошол үчүн пайдалуу. Экинчиден, муну дароо эле аңдай коюшпайт, жакшылык аны жасаган адам үчүн да пайдалуу. Жакшы мамиле так эле ушундай жооп жараткандыктан да, жоопсуз жасалуучу жакшылык аны кылган адамдын жан дүйнөсүн жылытууга жөндөмдүү болгондуктан да, дал ушул жакшы мамилелер менен жакшы иштер адам жашаган коомго пайда апокелгендиктен да ушундай болот. Утилитаризмдин бүткүл этикасы жакшылыкты жүзөгө ашыруунун пайдалуулугу жана эстүүлүгү жөнүндө элестетүүдө курулган.

Дал ошондуктан ар кандай коомдо жамандык эмес, жакшылык мамилелер менен жүрүм-турумдардын ченеми болуп чыгат. Бардык осуяттар («өлтүрбө», «уурдаба», «калп айтпа», «бузукулук кылба»), бардык моралдык кодекстер эми жакшылыкты (жамандыктын зыяндуулугун да) жөн гана каттап койбой, анын милдеттүүлүгүн, ченемдүүлүгүн баса көрсөтөт. Адамга анын парзы жакшы тилектерди тилөө жана жакшы иштерди жасоо экени кулагына кыттай куюлат. Мында жакшылыктын пайдалуулугу менен эстүүлүгү өзүнөн өзү экинчи планга сүрүлөт же такыр жоголот. Кандай болгон күндө да, адептик жүрүм-турумдун ар бир конкреттүү ченемине карата жоголушу ыктымал. Мисалы, рыцардык же дворяндык моралдын ченемдери («эси жок» эрдик, убадага бек туруу) көбүнчө элементардуу эстүүлүккө каршы келген. Мындай ченемдерди аткаруу адамдарды көп ирет өлүмгө дуушарланткан. Мисалы, А.С.Пушкиндин эрөөлдө каза табуусу.

Жакшылыктын пайдалуулугунун көрүнүштөрүндө да, ал индивидден талап кылынуучу ченемге айланганда да, адамдын каалоо-тилектери менен иш-аракеттеринин маданияташуусу ачык байкалат. Бирок эгер адам жакшылыкты ал пайдалуу болгону үчүн, же коомдук жүрүм-турум ченеми ушундай болгону үчүн жасаса, анда бардык учурларда адептүүлүктүн көрүнүштөрү ал үчүн анча табигый болбойт. Жакшылык, эгерде ал, биринчиден, белгилүү өлчөмдө өзү баалуу, экинчиден, аны жасап жаткандарга керек гана эмес, кааланган болсо гана чындап маданияттын баалуулугуна айланат. Адептик жүрүм-турум ченеми тышкы, адамды жакшылык жасоого жана жамандык кылбоого мажбурлаган кубулуш катары чыга алат. Бирок ал ичкертен кабыл алынган, баштан кечирилген, адамдын адептик мамилесин, жүрүм-турумун билдирген да боло алат. Абстракттуу эмес, инсандык, жандуу идеал болгондо ченем табигый болуп калат.

Ар бир цивилизация өзүнүн өнүгүүсүндө адамдар ортосундагы жакшылык ишке ашырылуучу мамилелердин

ченемдери менен формаларын (салттуу, үрп-адаттык, этикеттик ж.б.у.с.) иштеп чыгып, ал же бул адептик баалуулуктарды туудурат. Бул маданий формалардын каныгуусу, кристаллдашуусу түрдүү турмуштук кырдаалдарда, маданияттын жандуу талаасында жүрөт. Мисалы, кыргыз эли өз турмушунда түптөгөн адептик баалуулуктарды жомокторунда (эпосторунда), жөө жомокторунда, санат-насыят ырларында, макал-лакаптарында чагылткан. Буга ачык далил катары «Укпайт деп ушак айтпа, билбейт деп ууру кылба» деген макалды алсак болот. Бул маданий кубулуш – адептик баалуулуктардын, анын ичинде Жакшылыктын чыгармачылыкта чагылуусу кийин кесипкөй акын-жазуучулардын көркөм туундуларынан орун-очок алган. Биз өз макалабызда дал мына ушул маселеге кайрылып, аны Чыңгыз Айтматовдун романдарынын мисалында ачып беребиз.

Кыргыздын улуу жазуучусу жакшылык-жамандык баалуулуктарына бала чагынан эле кез келген. Ал өз заманындагы турмуштун кыйынчылыгын башынан көп өткөргөн инсан. Ошол себептен залкар жазуучубуз бардык романдарында Жакшылык категориясына өзгөчө маани берет. Адегенде 1980-жылы орус тилинде чыгып, анан 1981-жылы кыргызча которулуп басылган алгачкы романы «Кылым карыгтар бир күндү» эле алсак, анда Жакшылык адептик баалуулугу эң башкы орунда турат. Мисалы, Эдигей Жангелдин өз турмушунун кыйын кезең учурунда колтуктан таяган боорукер адамды, кийин досу болуп калган Казангапты өз колу менен жайына берет, аны акыркы сапарга узатуу каадасынын башында туруп, Боронду разьединин элин бүт ушул ишке тартат. Казангап кезегинде анын оор контузиядан кийин сакаюусуна, эл катарына кошулуусуна чоң көмөгүн көрсөткөн эле. Ал Эдигей менен Үкүбаланы Боронду разьедине аңкелген, иш таап берген. Ал аз келгенсип саан да берген. «...Эдигейге эки нерсе чоң кубат болду: бири – таза аба, экинчиси – төөнүн сүтү. Абанын тазалыгын айтпа, арылдаган желаргысы бар атам замандан калган салты ошо бойдон. Экинчисине болсо, Казангап эки ингенинин бирин саанга берди» [8.1, 88-89-бб.]. Бул «Эрге кылган жакшылык жерде калбайт» деген элдик акылмандыктын ачык-айкын тастыкталышы.

Ошондой эле көрүнүштү 1986-жылы орус тилинде жарык көрүп, анан 1987-жылы кыргыз тилине которулуп чыгарылган «Кыямат» романынан да көрө алабыз. Мында да автор өзү аздектеген Жакшылык концепциясын бекем тутунуп, адам турмушундагы жакшылыктын ролун, маани-маңызын терең ачып берет. Жакшылыктын бийик ченеми катары чыгармада Иисус Назарянин чыгат. Ал адам тукумунун келечектеги кутулуусу, аман калуусу үчүн өз жанын курмандыкка чалат. Мына анын Понтий Пилатка, өзүнүн сотуна, а чынында жалпы адамзатка карап айтканы: «Мезгил боюнча миң жылдап артыңарда кала бергеним менен мен силердин келечегинер болом, Улуу Эгенин аракет-ниети – ушул жол менен адамдарды түпкү назилинин тактысына жеткирип кондуруу, түпкү назили болсо – **жакшылыкка жана сулуулукка умтулуу**. ... Ошон үчүн – адамдарга өчпөс үлгү болуш үчүн мен жарык дүйнөгө жаралып келгем. Адамдар менин атыма бел байлап, үмүт кылып, өздөрүнүн азап-тозогу аркылуу, өздөрүндөгү жамандык менен күн сайын күрөшүүсү аркылуу, кемчилигине жийиркениши аркылуу, Кудайды сүйө турган, демек, өзүнө окшогондорду, адамдарды сүйөр пейилин бузган кемчилигине, зордук менен канкорлукка жийиркене караган күрөшү аркылуу мага жол тартып жүрүп отурушун деп мен өмүрүмдөн кечип жатамын» [9.1, 192-193-бб.]. «Кыяматтагы» Иисус Назарянин да,

Авдий Каллистратов да адам тукумуна жакшылык каалашат, алар адам баласы бардык жаманчылыктардан арылса деп тилешет, ошол максат үчүн башын сайып күрөшүшөт. Бул адептик баалуулукту идеал тутуунун эң бийик үлгүсү.

Адаттагыдай эле адегенде орусча (1994-ж.), анан кыргызча (1996-ж.) басылып чыккан «Кассандра тамгасы» романында да залкар калемгерибиз Жакшылыктын конгуроосун кагып, адамзатка эскертүү жасайт. Монах Филофейдин, же окумуштуу Андрей Крыльцовдун ачылышы адамзат тукумунун генетикалык жактан жакшыруусуна негиз болуучу илимий табылга эле. Ал ачылыш Жакшылыкка кызмат кылуусун каалаган. Филофей жер менен болгон видеоконференцияда мындай дейт: «Ооба, ал отту мен тутангтым. Ооба, ал чындык. Бирок мен факелди еретиктерди отко өрттөө үчүн эмес, адамдардын жан дүйнөсүн жарык кылайын деген ой менен кармап чыккан элем. Оюм ордунан чыкпады. Кайра баары караңгы түнгө айланды» [10.1, 204-б.]. Бул романдагы Роберт Борк да Иисус Назарянин өңдүү өзүн адамзаттын келечеги үчүн курман чалат. Ал чындык үчүн керт башын да аябай, акырына чейин турат. Ооба, Роберт Борк жаалданган элдин колунан каза тапты, Филофей космос тунгуюгуна бой таштады, алар өлдү, бирок чындык өлгөн жок. Алардын ишин улантуучулар, алсак, Энтони Юнгер ж.б. жаш адамдар Жамандыкка каршы күрөшкө аттанышты. Дал ушунун өзү Жакшылык эч качан таптакыр тепселип калбасынан, биротоло жок болуп кетпесинен кабар берет.

XX-XXI кылымдардын чыгаан калемгеринин эң акыркы көркөм туундусу «Тоолор кулаганда» романы 2006-жылы орус тилинде, 2008-жылы кыргыз тилинде жарыяланган болчу. Бул чыгарманы да тепчип өткөн негизги идеялык сызык – Жакшылык болуп саналат. Башкы каарман Арсен Саманчин турмуштан катуу сокку жеп (сүйгөн аялзатынан айрылып), оюнда өч алууну (жамандык кылууну, киши өлтүрүүнү) гана эңсеп калат. Бирок аягында ал Жакшылыкка бет алат да, өзүн курман чалуу менен (кайра эле!) нечен адамдарды (ниети карарган Ташафганды ж.б.) жаман жоруктан сактап калат. Анын окуясы Иисус Назаряниндин, Роберт Борктун таржымалы менен абдан үндөшүп турат. Ал өлүм алдында жатып, бир кездеги классташы, азыр Жамандыктын алып жүрүүчүсү Таштанафгандан кечирим сурайт: «Мен сен чалган курмандык болоюн жана сен кылмыштуу жырткычтыгыңда эмнеге даяр элең эч ким билбесин. Мен өзүм күнөөлүүмүн – сенин алдында эмес, өзүмдүн алдымда. Демек, мен сенин курмандыгың жана күнөөңдү жууй турганың болоюн, кудайга койдум сени!» [10.2, 493-б.]. Мунун мааниси ал бир кездеги Жамандыкка бет алуусунан кайтып, Жакшылыкка жүз бурганында жатаат. Бул романдын Жакшылык адептик баалуулугун даңазалаган мотивин чыгарманын сонунда эпилог катары берилген «Өлтүрүү-өлтүрбөө» аңгемеси күчөтүп турат. Анда адамдардын бири-бирин өлтүрүүсү кечирилгис кылмыш, чоң жамандык экенине ишара жасалат. Ошентип, жыйынтыктасак, Ч.Айтматовдун дээрлик бардык романдарында Жакшылык адептик баалуулугу маанилүү орун ээлейт. Маселе ал романдарда катылган Жакшылыктын учкундарын, үрөндөрүн окурмандар журтуна кантип жеткирүү керек экенинде.

#### Адабияттар:

1. Пословицы и поговорки кыргызского народа. Из собрания академика К.К.Юдахина. – Б.: Илим, 1997

2. Брихадараньяка упанишада. – Москва: 1964
3. Древнекитайская философия. Т.1. – Москва: 1972
4. Диоген Лаэртский. О жизни, учениях и изречениях знаменитых философов. – М.: 1979
5. Декарт Р. Избранные произведения. – Москва: 1950
6. Спиноза Б. Избранные произведения. В 2 т. – М.: 1957.
7. Столович Л.Н. Красота. Добро. Истина: Очерк истории эстетической аксиологии. – Москва: 1994
8. Айтматов Ч. Чыгармаларынын сегиз томдук жыйнагы. 4-том. – Б.: Бийиктик, 2008
9. Айтматов Ч. Чыгармаларынын сегиз томдук жыйнагы. 5-том. – Б.: Бийиктик, 2008
10. Айтматов Ч. Чыгармаларынын сегиз томдук жыйнагы. 6-том. – Б.: Бийиктик, 2008

Рецензент: к.ф.н., доцент Жантаев А.С.

---